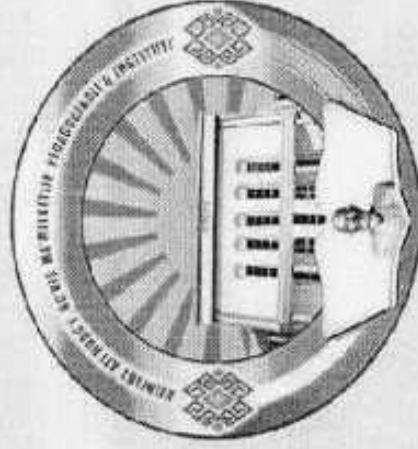

ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСИ
ЖОҚАРЫ ҲАМ ОРТА АРНАҲҮЛЫ БИЛИМ. ПЕНДИРИҮ МИНИСТРИНИ

ЎЖИНИЯЗ атындагы
НОҚИС МӘМЛЕКЕТЛИК ПЕДАГОГКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

«ТӘБИЙ ПӘНЛЕРНИ ОҚЫТЫҮ ҲАМ ИЗЕРТЛЕҮ МӘСЕЛЕЛЕРИ»
атамасындагы Республикалык илимий-теориялык конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ

«ТАБИЙ ФАҢЛАРНИ ҮҚИТИШ ВА ТАДҚИК ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ»
мавзуидагы Республика илимий-назарий анжумани
МАТЕРИАЛЛАРИ

«Табийий пәнлерди оқытыу хәм изертлеу мәселелери» атамасындағы
Республикалық илимий-теориялық конференция материалларына Республикамыздың
жоқары хәм орта арнаулы оқыу орындары педагог-хызметкерлери, үлкен илимий
хызметкер-излениушілер, магистрантлар, студентлер хәм улуўма билим беріу
мектеплери мугаллимлериниң табийий пәнлерди оқытыу хәм изертлеу мәселелерине
арналған илимий баянатлары киргизилген.

Конференция материалларының мазмуну хәм онда көрсетилген дереклердин
дурыслығына авторлар жууапкер.

1. Қ.Оразымбетов
2. М.Жалелов

Редколлегия курамы:

- ректор, редколлегия баслығы
- илимий ислер бойынша проректор, редколлегия баслығы
- орынбасары

Редколлегия ағзалары:

3. А.Сапаров
 4. Ф.Отенова
 5. А.Кайыпбергенов
 6. М.Балтабаев
 7. Ш.Алламуратов
 8. Қ.Қосназаров
 9. Ш.Тамамбетова
 10. С.Абдирахимова
 11. А.Зарымбетов
 12. М.Григорьева
 13. Н.Турабаева
 14. Ш.Юлдашева
 15. М.Худаярова
 16. А.Султанова
 17. Д.Кабулова
 18. М.Қайназарова
 19. Г.Мамбетова
 20. А.Бектурсынов
- химия-биология факультети деканы
 - биология оқытыу методикасы кафедрасы баслығы
 - химия оқытыу методикасы кафедрасы баслығы
 - биология оқытыу методикасы кафедрасы доценти
 - биология оқытыу методикасы кафедрасы доценти
 - биология оқытыу методикасы кафедрасы доценти
 - биология оқытыу методикасы кафедрасы оқытыушысы
 - биология оқытыу методикасы кафедрасы оқытыушысы
 - рус тили хәм әдебияты кафедрасы ассистент оқытыушысы
 - рус тили хәм әдебияты кафедрасы үлкен оқытыушысы
 - рус тили хәм әдебияты кафедрасы үлкен оқытыушысы
 - өзбек тили кафедрасы баслығы, ф.и.к.
 - өзбек тили кафедрасы үлкен оқытыушысы, ф.и.к.
 - өзбек тили кафедрасы үлкен оқытыушысы
 - өзбек тили кафедрасы үлкен оқытыушысы
 - каракалпак тили кафедрасы докторанты
 - каракалпак тили кафедрасы докторанты
 - биология оқытыу методикасы кафедрасы ассистент оқытыушысы, жууанлы хаткер

Пикир билдириушілер:

1. Б.Алламуратов
2. А.Камалов

-б.и.д., профессор
-ф-м.и.д., доцент

эж/ч) в течение всего периода наблюдения (6 часов). Данные факты дают основание полагать, что рачки, если есть пища, питаются без перерыва. Рачков вводили в среду с фиксированным количеством церкарий в начале опыта. В этом случае рачки полностью расходовали ограниченный запас пищи, после чего погибли. Следует отметить, что при высокой плотности разновозрастных рачков в опытах, особенно при недостатке пищи, среди циклопов наблюдается каннибализм. Поедание молодых особей взрослыми - явление, ведущее к снижению численности циклопов в среде обитания. Таким образом, пресноводные циклопы, используя в пищу церкарий трематод, играют важную роль в снижении плотности церкарий - возбудителей диплостомума рыб. Для предотвращения таких явлений при планировании мероприятий по совершенствованию рыбного хозяйства особое внимание следует уделять его эпизоотологическому состоянию.

Использованная литература

1. Османов С.О. Паразиты рыб Узбекистана. Изд-во «Фан» УзССР, Т. с. 1-532.
2. Алламуратов Б. Паразиты и болезни рыб бассейна реки Сурхандарьи. Т., «Фан» 1974, 204 с.

ХОРЕЗМ ХҲҮЙЗ ХОЖАЛЫҒЫ СИСТЕМАСЫ АРАЛ ЛЕЩИНИҢ ПАРАЗИТ ФАУНАСЫ

*Алламуратов Б.А., б.и.д. проф., Алламуратова Г., б.и.к., Гулиббетов Б., магистрант
Физияз атындағы НМПИ, Биология оқытуы методикасы кафедрасы*

Сонғы жылларда республикамызда халықтың азық-ауқат қауіпсізлігін тәмийнлеу, соның ишінде сапалы балық өнімлерін ислеп шығару көлемлерін көбейту бойынша бір қанша қарарлар қабыл етілді. (Мирзиёев: 1.3) хәм балық инвазион кеселликлері менен профилактикалық түрес жоллары бойынша илмий пикирлер жәрияланды. (Османов: 3. 441.)

Биз бул илажларды иске асыруу бойынша Хорезм хәуиз хожалығы Арал лецинин паразитлерин 2016-2017-жыллары ихтиопаразитологиялық изертлеулер жүргиздик.

Арал лецини-*Abramissapareginationalensis* (Tejarkin) Хорезм хәуиз хожалығы системалары Арал лецини хәр кыйлы жастағы (узынлығы 10,1-12,1 см, ауырлығы 34,7 грамм, узынлығы 16,2-18,1 см, ауырлығы 2,1 грамм) 60 дана (2016-2017-жыллары апрель-сентябрь) паразитолог тексерилип, олардың паразитлер менен зәхәрленүүн 31,6 %, сан тербелісі 1-37 дана, орташа 11 түрдеги паразитлер анықланды. Соның ишіндеги әпиұайылары 3 түр, моногенетик сорыұшалары 4 түр, цестодлар 3 түр, нематодлардың 1 түри анықланды.

Ағып турған «Сайод-жап» каналында Арал лецинин 15 данасы тексерилип олардың паразитлер менен зәхәрленүүн 26,6 % сан тербелісі 1-2 дана болып, 6 түрдеги паразитлер анықланды. Әсте ағып турған 1-2 болім хәуизлерде Арал лецинин 15 данасы тексерилип, олардың паразитлер менен зәхәрленүүн 66,6 % сан тербелісі 1-37 дана болып, 14 түрдеги паразитлер табылды.

Дузлы суулы тасландық коллекторлардан 15 дана Арал лецини тексерилип, паразитлер менен зәхәрленүүн 13,3 % сан тербелісі 1-2 дана болып, 2 түрдеги паразитлер: *Dactylogyruswindetti*, *Contracacuummicrocephalum* (6,6 % сан тербелісі 1-2 дана) табылды.

Хорезм хәуиз хожалығының хәр кыйлы шараятларында Арал лецинин салыстырмалы көбирек табылған патогенли паразитлер: *Trichodinellaerizoitica* (6,6-33,3 %, сан тербелісі 1-23 дана) *Ligulaintestinalis* (33,3 %, сан тербелісі 2-13 дана), *Dactylogyruswindetti* (6,6 -26,6 % , сан тербелісі 1-37 дана), *D.augiculatus* (13,3 -20,0 % , сан тербелісі 1-5 дана), *D.zandii* (6,6-20,0 % , сан тербелісі 1-12 дана), *Contracacacuummicrocephalum* (6,6-20,0 % , сан тербелісі 1-3 дана), қалғанлары: *Muxobulusbramae*, *Apisomarpiscicolum*, *D. falcatus*, *Carophyllacustaticeps*, *Diagrammatintetpura* хәр бири 13,3 %, сан тербелісі 1-12 дана хәм оннанда кем муғдарда ушырайды.

Биз изертлеген Арал лециниң Хорезм хәйиз хожалыгы системасының биринши мәртебе 11 түр түрли систематикалык топарга киретуғын паразитлер түрли экологиялык биоценозларда түрли мугдарларда аныкланады.

Табылган паразитлердин ишинде үлкен эпизотологиялык әҳмийетке ийе аз мугдарда эпизуйылардың *Mухobulus*, *Arisoma*, *Trichodinella* әўладлары аныкланды. Моногенстикалык сорыўшылардан *Dactylogogus* әўладының 4 кәўипли түри 13,3-26,6 %, сан тербелиси 1-37 данага дейин аныкланды.

Анықланган паразитлердин ишинде салыстырмалы питоген *Arisoma*, *Dactylogogus*, *Sagorbuliacus*, *Ligula*, *Diagramma*, *Colpascasacum* хәм тағы баска түрлери табылды.

Анықланган питоген түрлер төмен интенсивлик мугдарда ушрасты.

Бирак хәйизлерде қолайлы экологиялык жағдайларда, хожалыкта профилактикалык хәм карсы эпизотикалык илажлар исленбесе Арал лецинде инвазионлык кеселликлер келип шығып хәм хәйизлерде балықлар қырылып кетиўи мүмкин.

Әдебиятлар

1. Алламуратов Б. Паразиты и болезни рыб бассейна реки Сурхандарын Ташкент. ФАН. 1974, с 204 (178-186)
2. Османов С.О. Паразиты рыб Узбекистана изд. «ФАН» УзССР Ташкент, с 1-532 (441-492)

ЛӘБЛЕБИННИҢ ПАЙДАЛЫ КӘСИЙЕТЛЕРИ

Атамуратов Р., б.и.к., доцент, Сапарбаева С., талаба

Әжтанияз атындағы НМПИ Биология оқытуы методикасы кафедрасы

Ләблеби - еки жыллык ямаса көп жыллык өсимлик. Ләблебинин ең көп ушырайтутын түрлеринен кант ләблеби, ас ләблеби хәм азык ләблебеси. Антарктидадан баска барлык курыклык жерлерде ушырасады. Ләблебинин барлык мәдениї түри шығыс хиндистанда өсетутын тәбий ләблеби түринен алынған. Ләблеби тағам ретинде дәслеп Жер орта тенизи әтирапындагы еллерде қолланыла бастаған. Бирак әйемги заманда тағамға ләблебинин жапырағы ғана пайдаланылған, ал тамыры дәрилик мәксетинде қолланылған. Жыйнап алынған ўақытында пнецирилген ләблебинин емлик кәсийети бар.

Ләблебинин қурамында углевод, калий, фосфор, кальций, магний, темир, цинк, А витаминлеринин тийкары, С, В1, В6, РР, Е витаминлери, фолий кислотасы бар.

Ол жасы үлкен, гипертония менен хәм баўыры аўыратутын, иши қатқан адамларға оғада пайдалы.

Ләблеби көп қайнатыўды талап етеди. (2—3 сағат), оны тез писириў ушын 1 саат қайнатылған оттан алып, суўын төгеди де, 10 минут үстине суўық суў ағызып қояды.

А витамини (ретинол) ағзанын өсиўине, раўажланыўына тәсир етип, түрли аўырыўларға қарсы тура альў хәрекетин арттырады. Түнде көриўди жақсылайды.

А витамини шаштын, тырнақтың өсиўи хәм теридеги қлеткалардың жақсыланыўына темир етеди. А витамини жетиспесе тери қурған жарылып, рени қашып, түнде төмен көреді. Бул аўырыўды түнги соқыр (куриная слепота) деп атайды.

В1 витамини (тиамин) ағзада дурыс зат алмасуўы ушын оғада зәрүр. Витамин жетиспегенде шаршағанлык сезилип, ас синириў процесси бузылады. Организм тиаминге зәрүр болған жағдайда нерв системасы үлкен аўырыўға шатылыўы мүмкин.

В6 витамини (пиридоксин) белоктын қурамлас бөлеги болып табылған аминно кислоталар алмасуўына қатнасады.

В6 витамини жетиспеўшилиги жас балалардың бойының өсиўин тоқтатып, қан азлығына алып келеди, жүкли хаяллардың бетинде қара дақ пайда болады.

Е витамини (токоферол) булшық етлердин хәм жыныс безлеринин хызметин жақсылайды.

РР витамини (ниацин)- углеводларалмасуўын тезлетеди, тамырларды кеңейтеди, қан айналысын, баўыр жумысын жақсылайды, жара хәм терең жаралардың жазылыўына гәсир етеди. РР витамини жетиспеген жағдайда кейпияты болаўына, ериниң қурғақланыўына, иш

Эрматова С.У., Айтбаева Г., Хабибуллаев А. Экологик омиллар ва уларнинг овкат ассимиляцияси механизмларига таъсири	296
Шарибаев А.М., Джанабаев И.Б., Узакбаев К.К., Юсунов К.У. Арал геоэкологиялик дағдарысның географиялык тийкарлары	297
Шеримбетов С.Г., Абдирахимова С.Ш., Сапдалнев К., Акбаров Ж., Урозалев Б. Макро и микроэлементный состав <i>Lycium guthrieicum</i> шигт. в связи особенностью региона и структурой растения	299
Шеримбетов А.Г., Шеримбетов С.Г., Омонов Б.А. Результаты предварительного изучения эндофит-симбиотов в пустынных растениях Аралкума	300
Юлдашев Г., Турдалиев А., Исағалиев М., Алижонова М., Солиев А. Эколого-геохимёвий барьерлар ва ғўза хосилдорлиги	302

4-СЕКЦИЯ

БИОЛОГИЯЛЫК КОП ТУРЛИЛИКТИ САКЛАҰ ХЭМ ОНЫ ҚОРҒАҰ МЭСЕЛЕЛЕРИ

Абдирахимова С.Ш. <i>Lycium guthrieicum</i> өсимлигиниң жәнликлерин үйрениў усылары	304
Abdulazizova Sh., Qurbonova Z. Ko'hitang tog' tizmalari quruqlik molluskalarining ekologik tahili	305
Абдулазизова Ш.К., Эшбоев М. Кўхитанг тоғ тизмалари куруклик моллюскалариниң зоогеографик тахили	306
Абдуллаева Т.Ж. Охрана растительных ресурсов узбекской части (Каракалпакстан) Плато Устюрта	308
Авутхонов Б.С., Шерманова Б.Д. Самарканд вилояти шароитида Колумб ўгининг интродукцияси	309
Ажнев А.Б., Жанизакова Б.А. Каракалпакстанда өсетуғын атанак гүлчилер (<i>Braconidae</i> <i>virgnet</i>) туқымласының түрлериниң халық хожалығындағы әҳмиёти, оларды қорғау иләжлары	310
Азизов Н.Я. Балик чавоклариниң табиий озикасини ештиришиниң турли усуллари <i>Azizov N.Ya. Osetg va losos oilasiga kiruvchi baliqlar</i>	312
Алламуратова Г.Б. Инвазиялык кеселлик қоздыруўшылары дактилогироз хэм дернеоз паразитлери хэм оларга қарсы гүресуў жоллары	313
Алламуратов Б.А., Алламуратова З.Б., Султанов Е.К. Роль циклов в элиминации церкари-возбудителей трематодозов рыб	314
Алламуратов Б.А., Алламуратова Г., Гулиметов Б. Хорезм хёўиз хожалығы системасы Арал лешиниң паразит фаунасы	317
Атамуратов Р., Сапарбаева С. Ләблсинниң пайдалы кәсийетлери	318
Атамуратов Р., Абибназарова Г. Түрпиниң пайдалы кәсийетлери	319
Базарбаева Д.О. Ғўзаниң дастлабки ривожланишида шира битиниң таъсири	321
Базарбаева Д.О., Қуўанышбаева П. Пахтаның дөслепки өсиўинде қурғақшылықтын хэм шорланыўдың тәсири	322
Baltabaev M.T., Qarlbayeva M. Salsola orientalis S.G.Gmel.-tiñ tamir sistemasi	322
Балтабаев М.Т., Ембертепов М. <i>Salsola richteri</i> Karel.-диң дәрлик кәсийетлери	324
Бегматов А., Шаринов А. Стевияни (<i>Stevia rebaudiana Bertoni</i>) ўстириш истиқболлари	324
Бекмуродов А.С., Рахматова М.У. Бўртма нематодалариниң тур ва ирklarини аниқлаш усуллари (анор ўсимлиги мисолида)	325
Бектурсынов А.Б. Влияние изменения гидрорежима водоемов Южного Приаралья на видовое разнообразие высшей водной растительности	326
Бектурсынов А.Б. Флора и растительность залива Сарбас	327